

Skifteskartor och äldre inventeringar som källor till kulturlandskapet och dess fornlämningar

Jämförande studie av fyra byar i Torsåkers socken, Ångermanland

Av Anders Wallander

Wallander, A., 2025. Skifteskartor och äldre inventeringar som källor till kulturlandskapet och dess fornlämningar: Jämförande studie av fyra byar i Torsåkers socken, Ångermanland. (Land reform maps and older inventories of ancient monuments as information of the cultural landscape: A comparative study of four villages in the parish of Torsåker, Ångermanland.) *Fornvännen* 120. Stockholm.

The parish of Torsåker in the province of Ångermanland was one of the parishes of Ådalen where the old monuments from the late Iron Age were hardest affected by the large-scale cultivation during the 18th and 19th centuries. Almost an entire prehistoric landscape consisting of large or small grave mounds situated on the flat valleys along the river Ångermanälven had been wiped out. The information about where the grave mounds were situated is however preserved in the old inventories and on many historical maps of the villages of Torsåker. This information has provided very important knowledge in the work of reconstructing a part of this prehistoric landscape. The material from four villages (Björned, Hola, Hämra and Kärvsta) has been studied, analysed and compared. The study shows that it is entirely possible to find the places of removed grave mounds and also to identify areas with grave fields and groups of graves. The parish of Torsåker seems to have been one of the richest parishes in Ångermanland, with a high status during the late Iron Age, due to the unusually many large grave mounds and even so-called king's mounds.

Key words: historical maps, inventories, Iron Age, grave mounds, Ångermanland

*Anders Wallander, Ståltorpsgatan 17, SE-553 31 Jönköping
resmostuga@hotmail.com*

Inledning

I samband med arbetet inom det s.k. Styresholmsprojektet konstaterades att de historiska kartorna från Torsåker och Ådalen utgjorde en mycket rik källa till historisk kunskap, troligen mer än i många andra delar av landet. Källmaterialet i föreliggande studie utgörs av storskifteskartor och lagaskifteskartor från

1700- och 1800-tal, vilka rektifierats mot den ekonomiska kartan samt inventeringar från 1800-talet av gravar och gravhögar. Det är min förhoppning att resultat och slutsatser från denna studie ska inspirera till vidare forskning, inte minst med markundersökningar i de marker som kan förväntas innehålla under markytan

1991. Vid dessa påträffades och dokumenterades bebyggelselämningar i form av härdgropar daterade till vendeltid (600-tal). Söder om gravfältet påträffades en gårdsboplatz från såväl vikingatid som medeltid med en äldsta datering till 600-tal (Ramqvist 1998).

Fortfarande hade inga större exploateringsgrävningar genomförts i Ångermanland förrän det stora vägbygget för ny sträckning av E4 genom Höga kusten var aktuellt i slutet av 1990-talet. Söder om Storsjön på Lappnåset i Skogs socken undersöktes en järnåldersgård daterad till mellan 600–900 e.Kr. Till gården hörde ett gravfält med 10 högar av vilka fyra undersöktes och kunde dateras till vendeltid (Eliasson et al. 1997). Norr om Storsjön i Gallsäter har delar av en annan gård undersökts som är samtidigt med Gene, Trogsta i Hälsingland och Högom i Medelpad. En stensättning daterad till 300-talet undersöktes också (Lindqvist 1996).

Paleobotaniska undersökningar genomförda av Umeå universitet på fyra platser i Ångermanlands kustland och i Ådalen kunde belägga en tydlig odlingsfas till början av 500-talet e.Kr. (Wallin 1994).

De under senare åren genomförda boplatzundersökningarna visar att det även i Ångermanland fanns en etablerad fast jordbruksbebyggelse under äldre järnålder, redan under romersk järnålder.

År 2006 undersöktes i kursform tre gravar på ett gravfält i Para, Sänga socken, strax uppströms Björkä- och Holmgravfälten. Anledningen var att flera av gravarna, belägna på nipkanten mot Ångermanälven hade gamla täktskador och var utsatta för pågående erosion. Gravfältet har ursprungligen bestått av cirka 15 gravar (högar), 4–16 m i diameter (George 2009, s. 20ff). En av de undersökta högarna visade sig vara den hittills rikaste kända folkvandringstida graven i Ångermanland. Högens ursprungliga storlek var cirka 14 m i diameter och i mitten låg ett cirka fem meter stort kärnröse, i vars mitt det låg ett gravklot (George 2009, s. 31ff). Den gravlagde var en yngre man, som kremerats i sin kläddräkt smyckad med 50 förgyllda agraftknappar och tre bronsnålar. Agraftknapparna hade olika mönster och paralleller finns såväl i Norrland (Högom och Norrala i Hälsingland) som i

Danmark och Finland. Benmaterialet i graven kunde artbestämmas till ett flertal däggdjur som björn, nöt/älg/häst, får/get/gris, hund, hare och hermelin samt fågel (George 2009, s. 34ff). Dessutom påträffades i brandlagret spelbrickor, bältesöljor, remändebeslag, en handtagskam och två benpilspetsar. Det mest spektakulära föremålet, förutom agraftknapparna, var en guld-fingerring, spiralvriden och tämligen ovanlig i Västernorrland. Två ringar är funna i Medelpad (Nävsta i Selånger och Vattjom i Tuna socken (George 2009, s. 40ff). De exklusiva föremålen i Paragraven tillhörde en yngre man från det övre samhällsskiktet och tyder på att personen sysslat med handel och varuutbyte mellan inland och kustland (George 2009, s. 48f).

Bevarandegraden

Selinge konstaterar att den stora uppodlingen under 1700–1800-talen har gått hårt åt fornlämningsbeståndet och ingenstans har den så radikalt raderat ut ett förhistoriskt landskap som i Ångermanälvens nedre dalgång. Selinges konstaterar att en klar tendens är att socknar med utpräglad dalbygdskaraktär, dvs. med fornlämningsarna belägna på lättodlade sedimentterrasser, hade större andel borttagna fornlämningar. Som ett extremt exempel på detta framstår Torsåkers socken där endast 20 av 119 arkivaliskt konstaterade fornlämningar har återfunnits (Seling 1977, s. 177). Trots detta använder sig inte Seling av de arkivaliska uppgifterna i sin framställning av järnålderns bebyggelseutveckling i Västernorrland. Varför uttalas inte, men troligen var det på grund av att han ansåg att dessa källor inte vara tillförlitliga nog och att de dessutom var svårlästa (Seling 1977, s. 164). En analys av Ekdahls måttuppgifter visar att hans dokumentation av några bevarade storhögar stämmer förvånansvärt bra (Wallander 2005, s. 218ff).

Storhögsbegreppet

I avsnittet om storhögar och stormansgravar skriver Seling att gravbeståndet av högar, särskilt i Medelpad, hade en monumental prägel. Seling använder sig av gränsen 25 m i diameter som indikation på en storhö, men även i högar med 20 m i diameter har det gjorts högklassiga

fynd, vilket gör det mer korrekt att sätta gränsen för storhögar till 20 m. Med den högre gränsen finns 19 storhögar i Medelpad medan bara två finns bevarade i Ångermanland (Frånö och Nora prästgård). I Ångermanland finns ytterligare fem högar med en diameter på 20–24 m, varav tre i Ådalsbygden (Seling 1977, s. 365f). Inga fynd från yngre järnålder har så vitt bekant gjorts i storhögar. Trots det ofullständiga materialet vågar Seling hypotetiskt dra slutsatsen att storhögar inte anlagts i vare sig Medelpad eller Ångermanland under yngre järnålder. Medelpads rikedom på storhögar och Ångermanlands fattigdom på dylika framstår då som en konsekvent följd av landskapens bebyggelsehistoriska tonvikt på äldre respektive yngre järnålder (Seling 1977, s. 373f).

Peter Persson, antikvarie vid länsstyrelsen Västernorrland, har arbetat med centralortsproblematiken under järnåldern i Västernorrland. Han använder sig av de digitala registren FMIS och ADIN (som innehåller information om alla undersökta fornlämningar mellan 1950 och 1995 i Norrland) samt högststatusindikerande ortnamn och gravgåvor. Persson har också kompletterat undersökningsregistret med att lista alla undersökningar före 1950 och efter 1995 i Västernorrlands län. Han föreslår en uppdelning av gravhögar i fyra kategorier: 1) de med en diameter upp till 15 m, 2) stora högar med en diameter mellan 15–19 m, 3) storhögar med en diameter mellan 20–29 m samt 4) kungshögar med en diameter på över 30 m (Persson 2009, s. 55ff).

Att storhögsgränsen borde ligga på 20 m i stället för 25 m i diameter har en uträkning av medelvärde och standardavvikelse på 286 respektive 283 högar i Ångermanland respektive Medelpad ur Ekdahls inventering visat. Storhögsgränsen blir då i stället 21 respektive 22 m i diameter. Skillnaden mellan storhögarernas storlek i Ångermanland respektive Medelpad visar sig härmed vara ytterst marginell. Sidenbladhs storhögsgräns med samma beräkningsmodell är betydligt lägre för både Ångermanland och Medelpad, 13 respektive 12 m, vilket i första hand beror på att Sidenbladhs registrerat avsevärt fler små gravhögar än Ekdahl. Den lägre satta storhögsgränsen har inneburit att antalet *bevarade* storhögar i Ångermanland efter Riks-

antikvarieämbetets andragångsinventering har femdubblats, i Medelpad mer än fördubblats och den stora diskrepansen mellan landskapen har minskat (46 i Medelpad mot 10 i Ångermanland) (Wallander 2005, s. 227ff).

Högstatusområden i Ångermanland

Ramqvist framlägger, utifrån sina forskningsresultat på Geneboplatsen i norra Ångermanland och Högomgravfältet i Medelpad, ett förslag till folklandsindelning av Västernorrland och räknar med tre folkland utifrån rika boplat- och gravfynd: 1) Medelpad med Högom, 2) Södra Ångermanland med Frånös storhögar samt 3) Norra Ångermanland med Gene hövdingegård. Han ser ett samband med koncentrationer av de (bevarade, egen anm.) storhögar som finns i kusttrakterna av centrala Norrland i Medelpad och Sunded i Hälsingland (Ramqvist 1995, s. 34ff).

Baudou menar i en diskussion med Ramqvist att det inte går att svara på frågan om Gene är en unik hövdingegård i ett centrum i norra Ångermanland eller en bland många liknande gårdar. I jämförelse med det stora antalet relativt lättupptäckta och bevarade järnåldersgårdar i Hälsingland menar Baudou att Gene varken är ovanligt stor eller ensam i Ångermanland, utan en av många fler som ännu väntar på att bli upptäckta (Baudou 1992, s. 125ff).

Ramqvist har i en senare studie jämfört tre norrländska älvar (Ångermanälven, Indalsälven och Ljungan) och sett skillnader i varuutbytenas produkter mellan de tre älvarna. Medan skinn- och pälsvaror varit de viktigaste handelsprodukterna längs Ångermanälven och Indalsälven har järn varit viktigast längs Ljungan. Under äldre järnålder ser Ramqvist Nämforsen som en viktig utbytesplats längs Ångermanälven. Frånö, närmare älvens utlopp, har varit en viktig knutpunkt liksom Gene längs kusten. Under yngre järnålder ser Ramqvist Holm och Björkä som ett viktigt centrum och Arnäs som en viktig knutpunkt liksom Björned (!) enligt hans karta. De många silverskatterna längs Ångermanälven är tydliga tecken på kontakter söderut (Ramqvist 2001, s. 3ff).

Ramqvist bygger fortfarande sitt modellbygge på bevarade och undersökta grav- och

boplatso mråden medan Persson, genom att från Västernorrlands län studera och sammanföra vissa typer av fornlåmningar som stora gravfålt och stora gravhågar och fåremål av håg status i gravar som håstar och håstustrustning, vapen, kittlar, ådelmetaller, agraffer och håktespånner, bjårnfalanger och benpilspetsar samt centralorts- eller kultindikerande ortnamn, identifierat ett antal platser i Ångermanland och Medelpad med centraliseringstendenser. I Ångermanland har Persson identifierat 11 områden varav de flesta ligger långs Ångermanålven eller i dess omedelbara närhet (Persson 2009, s. 53ff). I Åverlånås socken har det funnits ett intressant storhågsområde i Tybrånn och i Holm i samma socken finns ett bevarat gravfålt med flera storhågar. Såkra kultplatsbeteckningar i Ångermanland år Torsåker och Hovsjorden som år den mark som kyrkan år uppfård på. Ett Hov finns också på Hårnån. Fynd av hågstatuskaraktår år relativt få i Ångermanland men behåver inte spegla den faktiska bilden (Persson 2009, s. 62ff). Fårekost av håstben i undersåkta gravar år också få i Ångermanland (Nora och Ullånger) men uppgifter om låsfynd (från fårs vunna gravar) finns t.ex. i Hjártnås, Torsåkers socken, i form av sporrar och betsel. En rikt utrustad kammargrav från vikingatiden med en gravlagd kvinna med håst, var en av de undersåkta gravarna på Holmgravfåltet. Av de 103 vapenfynden i lånet kommer 16 respektive 38 från centralortsbildningarna i Ångermanland respektive Medelpad. I Tybrånn har vapenfynd gjorts i stor- eller kungshågar (Persson 2009, s. 71ff).

Av uppgifter i åldre inventeringar framgår att bentårningar och en kåttgaffel hittats i en grav i Bjårneds by, svårð, fibula m.m. i en grav i Håla by och skeppsklink i en grav i Rogsta by, Torsåkers socken (Wallander 2005, s. 233). Bland fynd av ådelmetaller har flest guldfynd gjorts i Medelpad (5 resp. 2) medan silverfynd/silverskatter dominerar i Ångermanland (8 resp. 3). De stårsa silverskatterna från vikingatiden kommer från Djuped i Styrnås socken och Undrom i Boteå socken, båda belågna vid Ångermanålven (Persson 2009, s. 77ff). Av totalt tio platser med fynd av agraffer/håktespånner ligger bara tre i Ångermanland (Nora, Gene och

det senaste i Para, Sång socken). Bjårnfalanger i gravar kan indikera fårekost av en bjårnfall. De fårekoster i 13 av de utpekade områdena. I Ångermanland har endast fyra fynd gjorts, varav två i Åverlånås. Åvriga kommer från Gene och Nora. Benpilspetsar fårekoster ibland i gravar med hågre statusfåremål, inte sållan ihop med bjårnfalanger. Intressant år att vapengravar i stort sett åldrig innehåller vare sig bjårnfalanger eller benpilspetsar (Persson 2009, s. 81ff).

Persson tar inte upp fårekost av glas eller glasbågar som exempel på hågstatusfåremål, vilket man brukar göra. Enligt Seling har det i Medelpad gjorts fynd av glasbågar i nio olika gravar från åldre och yngre folkvandringstid men åven i Ångermanland (en från Salum i Torsåker och två från Holmgravfåltet i Åverlånås) (Seling 1977, s. 262ff).

Glasen från Holm förstårker ytterligare den bild av hågstatusområde som Persson ger Åverlånåsområdet. Persson har jämfårt sina hågstatusområden med de bygder som Seling pekat ut efter fårstagångsinventeringen. Många platser sammanfaller men i vissa fall finns avvikelser. Detta gåller fråmst Ådalsbygden i Ångermanland (Persson 2009, s. 85). Sammanfattningsvis har Perssons studie identifierat 26 stårrer och mindre områden i lånet med hågre statusindikationer. Av de 11 i Ångermanland finns den starkaste centralitetstendensen i Åverlånås, Torsåker/Styrnås, Nora, Sårbrå/Hårnåområdet samt Gudmundråområdet (Persson 2009, s. 88f).

Inom Styresholmsprojektet kunde vi konstatera att både Ekdahl, Sidenbladh och RAÅ ger en anmårkningsvårt samståmmig bild av de viktigaste jårnåldersbygden i Medelpad utifrån gravhågsfårekosten. Får Ångermanland år bilden inte lika samståmmig. Ekdahl har det i sårklass stårsa antalet registrerade hågar i Torsåker medan Sidenbladh har Åverlånås och RAÅ Nora med det stårsa antalet hågar. De båda åldre inventerarna har också Sollefteå som en hågrik socken (Wallander 2005, s. 215f). I Ekdahls materialet framtrårder Torsåker, Boteå och Sollefteå som de viktigaste bygden/socknarna under jårnåldern utifrån storhågsfårekosten. Att Torsåker varit en rik håvådingebygd understryks dessutom av den stora dominansen

HÖGAR I TORSÅKER

By	Ekdahl 1828	E >20 m	Sidenblad 1864	S > 20 m	Olsson 1909	Stattin 1935	Raä 1963	Raä 1989	Raä >20 m	Storskiftet 1760-80	Lagaskiftet 1830-40
Aspby	3	2	0	0	0	2	2	0	0	0	0
Väster-Aspby	0	0	1	0	1			2	0	0	0
Öster-Aspby	0	0	1	0	1			0		0	1+1?
Björned	15	2	8	0	3	0	1+1?	2	0	0	10
Bringsta	0	0	1	0	2	2	2+1?	5	0	0	8?
Fanom	1	1	4	0	0	1		0	0	0	1?
Hammar											
Harv	15	0	1	0	0			0	0	1	1+1?
Hjärtnäs	11	2	4	0	1	1	1?	0	0	0	0
Hola	14	3	10	2	0	2		1	0	3+5?	5+6?
Hov	2	0	1	0	0	0		0	0	2	0
Hälsingsta	2	0	2	0	2	2		0	0	0	1?+ev fler
Hämra	17	4	3	0	0	0	1?	3+1?	1	13?	ca 20?
Klen	5	0	0	0	0		1	0	0	0	0
Kärvsta	5	2	0	0	0	1		1	0	9+1?	0
Rogsta	4	3	1	0	4	4	2+1?	6	0	1?	0
Salum	4?	0	0	0	0			0	0	2?	15?
Tomte	10	0	4	0	2	2	7+1?	8	0	0	0
Vik	1	1	4	0	0	0		4	0	0	0
SUMMA	105+4?	20	45	2	17	17	15+6?	32+1?	1	15+22?	17+53?
	109						21			37	70

Tab. 1. Högar i Torsåkers 19 byar, registrerade av äldre inventerare och Riksantikvarieämbetet samt uppgifter om säkra ättehögar och indikationer på högar på stor- och lagaskifteskartor. – Grave mounds in 19 villages in Torsåker parish registered in earlier inventories and known from information about "Ättehögar" and indications of the sites of "Ättehögar" on older land reform maps.

(10) av antalet "kungshögar" (diameter på 30–40 m). I Medelpad har Ekdahl totalt registrerat 16 "kungshögar" medan RAÄ har registrerat 10 "kungshögar" i landskapet (Wallander 2005, s. 233).

Upplägget av studien

Torsåkers socken har, som nämnts ovan, drabbats mycket hårt av den stora uppodlingsfasen under 1700- och 1800-talen då i princip ett helt förhistoriskt landskap med gravhögar blev utradat. Starka indikationer finns på att kunskapen om var de förhistoriska gravarna låg finns, dels i de äldre inventeringarna (framför allt hos Ekdahl och Sidenblad), dels i det historiska kartmaterialet (från stor- och lagaskiftet). Tolv av socknens 19 byar har kartmaterial som redovisar gravhögar, flest kartor är från lagaskiftet.

Ifrån byarna Björned, Fanom, Hola, Hov och Rogsta stämmer antalet högar på kartorna hyggligt med de äldre inventernas uppgifter. Ifrån Aspby, Hämra och Kärvsta finns fler gravar på kartmaterialet än hos inventerarna medan det är tvärtom i byarna Harv och Tomte (Wallander 2005, s. 233ff) (tab. 1).

Detta faktum har föranlett mig att gå vidare med jämförande studier och analyser av fyra byar – Björned, Hola, Hämra och Kärvsta – som bedömdes ha de bästa förutsättningarna för att göra en sådan analys.

Den övergripande arbetshypotesen är att, om antals- och lägesuppgifterna i såväl de äldre inventeringarna som på de historiska kartorna sammanfaller, helt eller delvis, borde det vara möjligt att återskapa något av den gravhögsbygd som en gång funnits. Metoden har varit

att noggrant studera, analysera och jämföra uppgifterna i de äldre inventeringarna, där de äldre måttuppgifterna på gravhögar omräknats till meter och diameter. På skifteskartorna, som rektifierats mot den senaste ekonomiska kartan, har uppgifter om gravhögar ("ättehögar") eller markeringar och impediment som med största sannolikhet indikerar gravar identifierats och analyserats tillsammans med innehållet i kartbeskrivningarna. Därefter har inventeringsuppgifter och kartinnehåll jämförts och slutsatser kunnat dras.

Torsåkers socken och äldre inventeringar

I Rannsakningarna om antikviteter, som påbörjades på ett statligt initiativ under slutet av 1600-talet, finns för Ångermanlands del endast uppgifter om tre stora högar inom Härnösands stad, vad gäller fasta fornlämningar.

Redan 1780 skrev Hülphers om Torsåkers socken: "Ålderdoms minnen träffas åtskillige. Fler. Ättehögar, som wid någre byar förr funnits, men nu mäst äro utgrafde, wittna, at denne trakten warit en bland de först bebygde i orten" (Hülphers 1780, s. 144). E. M. Arndt berättar i sin *Resa i Sverige* från början av 1800-talet om ett samtal han haft med prosten Ritzén om gamla gudar och hjältar: "Inte långt från kyrkan ser man flera ättehögar. Han (Ritzén, egen anm.) har låtit uppgräva en af dem, samt funnit mångfalldiga antikviteter, till en del förmultnade, samt hvarjehanda spår, att man fordom här offrat" (Arndt 1807–1808, s. 68).

Från 1827–1830 var det den s.k. kalvskinnsprästen, amanuens N. J. Ekdahls tur att på dåvarande riksantikvariens uppdrag inventera Norrland på i första hand pergamentbrev, men han hade även ett stort intresse för fornlämningar och framför allt gravhögar. År 1828 genomför han Ångermanland och två dagar ägnade han åt Torsåkers socken. Ekdahls anteckningar från hans norrländska resor har noggrant gåtts igenom och uppordnats på ATA av Gustaf Hallström. Denne har publicerat detta arbete i artikeln "N. J. Ekdahls norrländska resor och samlingar 1827–1830" i *Arkiv för norrländsk hembygdsk forskning*. Hallström har förtecknat och numrerat alla handlingar, och i artikeln skriver han: "Då det i år jämt 100 år förflutit

sedan Ekdahl genomreste Ångermanland och Jämtland har jag ansett det vara av intresse att som prov på de Ekdahlska samlingarnas art här nedan avtrycka den berättelse över denna resa, som upptagits här ovan under signum II.C.b" (Hallström 1929, s. 122).

36 år senare utförde Vitterhetsakademiens stipendiat, amanuensen Karl Sidenbladh omfattande fornminnesinventeringar i Norrland, framför allt av gravhögar. Sidenbladh föddes 1840 i Arnäs socken i Ångermanland och 1864–1867 inventerade han Ångermanland (Sidenbladh 1869, s. 192–214). Den 29 december 1865 skriver Sidenbladh ett brev till Kungliga Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien där han redovisar hur inventeringsarbetet gått. På 50 dagar har han inventerat 14 socknar och rest 130 mil, av vilka 45–50 avverkades till fots. Han ondgör sig över alla skadade gravar som han registrerat.

1909 genomförde Eskil Olsson en inventering av fasta fornlämningar i Ångermanland (högar, kummel, borgar, stensättningar, hållristningar och boplatser). Flest högar noteras i Nora socken (118) följt av Överlänns med 96. I Torsåker registrerar han 17 högar (Olsson 1914, s. 78).

Resultatet av en inventering publicerades under signaturen Rinaldo i *Västernorrlands Allehanda* 1935 under rubriken "Torsåkersbygdens fornminnesmärken". Bakom signaturen Rinaldo döljer sig hembygdskforskaren Magnus Stattin, som dessutom var kamrer vid Hola folkhögskola. Stattin och hembygdskföreningen hade i varje by kontrollerat och beskrivit tillståndet för de kvarvarande fornminnena utifrån äldre inventeringar, kartor och uppgifter från byborna. Resultatet har också publicerats i *Torsåkers Minnesskrift* 1955 (Stattin 1935; 1955).

År 1963 genomfördes den första fornminnesinventeringen för den då aktuella ekonomiska kartan i Torsåkers socken och 1989 genomförde Riksantikvarieämbetet en så kallad revideringsinventering av fasta fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i bland andra Torsåkers socken för den nya ekonomiska kartan.

Storskiftet genomfördes i Torsåker under åren 1760–1789 och laga skiftet mellan åren 1833–1908. Flest förrättningar gjordes under

1830- och 1840-talen. Lantmätarna var till övervägande delen födda i Ångermanland och deras bostadsort vid lantmäteritillfället var nästan uteslutande förlagd till Ångermanland och Ådalen.

Björneds by

Björneds by är belägen på en mindre höjdrygg öster om Kärnstaberget och utgjorde under äldre järnålder en ö i Ångermanälven. Landhöjningen fick till följd att ön redan under yngre järnålder växte samman med fastlandet genom en landtunga, ett s.k. ed, i södra delen, vilket återfinns i dagens ortnamn (Björned). Ännu i början av 1500-talet kallades dock byn Björnö (Björnöö i

1535 års jordebok), ett namn som bevarat minnet av hur byn varit belägen 1 500 år tidigare (Wallander 1987, s. 154ff). Ortnamnets förled kommer av djurnamnet björn som beskriver det kuperade området där gårdarna ligger (Bucht 1965, s. 56f).

1765 upprättades en karta över Björned bys hemägor av Mauritz Hakvin Lundström (fig. 2). På denna finns i sydvästra hörnet, i ängsmarken, tre högar tecknade som rösen och markerade med texten "hög", varav två större och en mindre. Storskifteskartan upprättades av Lars Hertzberg 1789. Inga gravhögar finns markerade på kartan men den "oduglige backen" E 31 motsvarar ättehögen nr 607 på lagaskifteskartan.

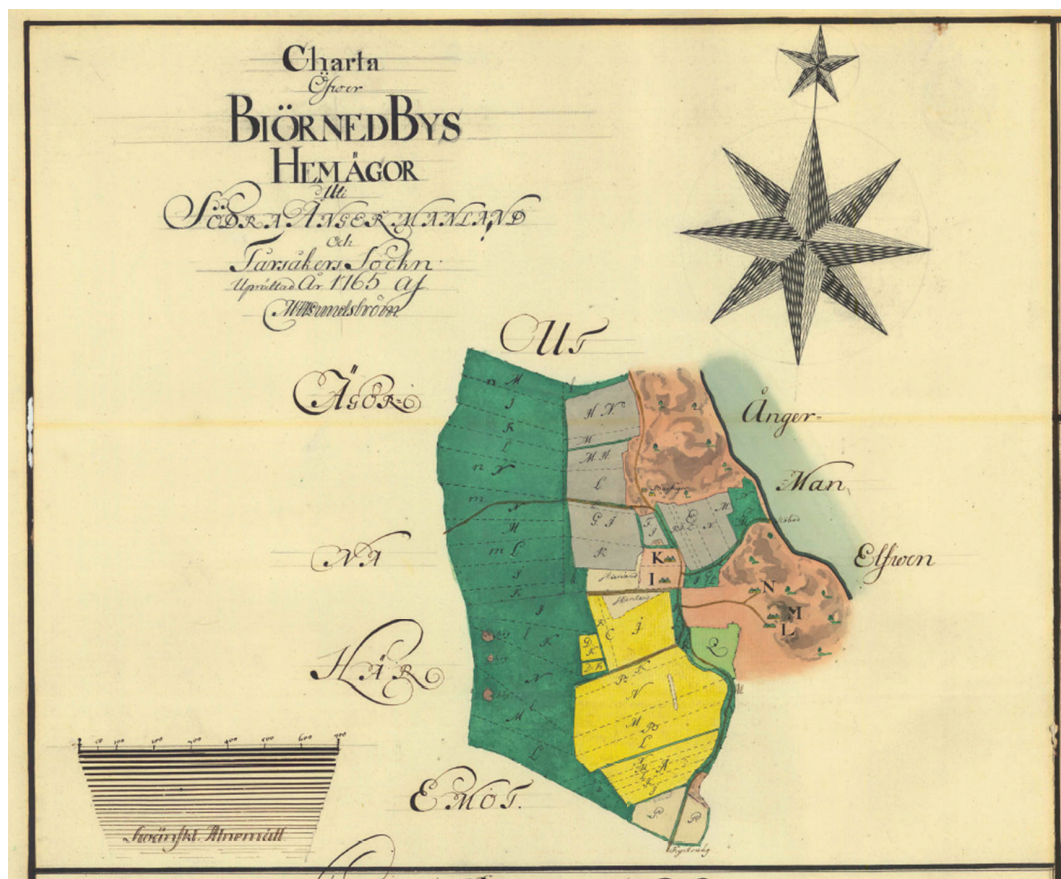


Fig. 2. Storskifteskarta över Björneds by, upprättad av Mauritz Hakvin Lundström 1765 (LMS X63-3:1).
– Map for the Great Partition (*storskifte*) of the village of Björned established in 1765 by Mauritz Hakvin Lundström.

Lagaskifteskartan upprättades av N. Backlund 1840 (fig. 3), alltså 12 år efter det att Ekdahl varit där och drygt 30 år före Sidenbladhs besökte byn. Tio skiften betecknas som ättehögar, samfällda och lämpliga för sand- eller mjunahämtning. Ättehögarna är inte schablonmarkerade utan karterade som de såg ut vid inventeringstillfället. Från norr med nr 158, 182, 283, 297, 367, 376, 380, 493, 492 och 607. Nr 297 har en närmast rombisk figur och sammanfaller med den tidigmedeltida begravningsplats som undersökts inom ramen för Styresholmsprojektet. Strax nordväst om och intill denna plats låg en stor ättehög, cirka 11 m i diameter, som fotograferades av Olsson 1909 och fortfarande finns bevarad (Raå Torsåker nr 97:1).

År 1911 genomfördes en förrättning i form av en "ändring av laga delning" över alla inägor och en del av skogsmarken i Björneds by. Karta med handlingar upprättades av lantmätare Lorentz Thelning och askultant Nils Hesselberg (fig. 4). På kartan finns i dess västra del, ca 40 m väster om den korridor för järnvägen som lagts ut, från norr räknat tre rosafärgade mångkantiga markeringar (nr 168, 76 och 80) varav två (nr 76 och 80) i texten beskrivs som äng, ättehög (orden överstrukna). Den tredje markeringen (nr 168) beskrivs som samfällad för byn. Högfigurerna överensstämmer till formen med dem som finns på laga skifteskartan med dess nummerbeteckningar från norr: 367, 376 och 380.

I Björneds by noterade och beskrev Ekdahl 15 gravhögar, varav två storhögar (av måttuppgifterna att döma till och med kungshögar) med början väster om byn. Nr 7: fragmentarisk, 60–70 alnar (35 m) i diam. och 11 alnar hög: "Denna hög borttog Bonden Jan Jansson 1760 wid en nybyggnad. Flera varf med ben och aska deri. Fynd: bentärningar, 4 jern liknade grytgrep, förstördt" (jfr uppgifterna från storskifteskartan 1765 där Jan Janssons gård hade beteckningen I och var belägen väster om bygatan) (ur vo-

lym 18 i N. J. Ekdahls samlingar). Sidenbladhs registrerade sammanlagt åtta högar samt noterade spår efter flera borttagna högar norrut i byn. Vid sin inventering 1909 registrerade Eskil Olsson två högar i backen till hemmanet nr 1. Magnus Stattin anger att det i Björned ska ha funnits minst 20 högar. Erik Floderus besiktade Björned den 9 juni 1937 på grund av att fynd av människoben och hästben gjorts i västra delen

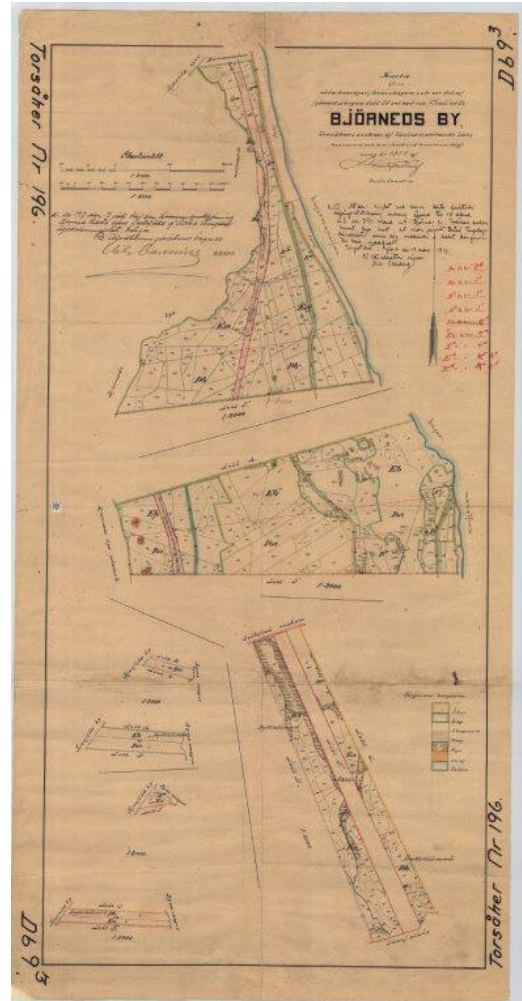


Fig. 4. Karta upprättad 1911 av L. Thelning inför planerad järnvägsdragning väster om Björneds by. – Map from 1911 established by L. Thelning in planning for a new railway west of the village of Björned.

←

Fig. 3. Lagaskifteskarta över Björneds by, upprättad av N. Backlund 1840. Rektifierad av Anna Kristensson. – Map for the Statutory Partition (*laga skifte*) of the village of Björned established in 1840 by N. Backlund, rectified by Anna Kristensson.

av byn (se karta 4). Folke Sällström undersökte ett av benen. I sitt utlåtande konstaterade han att det rörde sig om en metapodialdel av framben från en tämligen småväxt häst. Eftersom benet var grönt av alger talar detta för att det legat ytligt ganska länge. Med hänsyn till detta och benmassans fasthet var det enligt Sällström inte fråga om ett förhistoriskt gravfynd (dnr 1203/36).

Enligt min åsikt är det inte klarlagt från vilken tid hästbenet härstammar. Det kan mycket väl komma från en grav, men blivit upplöjt och utsatt för solljus och därmed grönt av alger. Endast en ¹⁴C-datering kan avgöra dess ålder och en efterundersökning dess kontext. Platsen för fyndet överensstämmer med området för de tre gravhögar som är markerade på lagaskifteskartan med nr 367, 376 och 380.

I Fornsök, som är resultatet av revideringsinventeringen 1989, redovisas bl.a. två delvis bevarade högar: 1) Torsåker nr 24:1, hög, delvis borttagen. Östra delen är bevarad, 8 x 3 m stor och 1,5 m hög. Den ligger på Björned 9:1 och motsvarar nr 283 på lagaskifteskartan. 2) Torsåker nr 97:1, hög, oval, 10–11 m i diam. och 1,6 m hög. I östra delen finns en ingrävd källare.

Åttehögen med nr 297 på laga skifteskartan sticker ut med sin distinkt rombiska figur. Platsen har i sen tid kallats Skelettakern på grund av att det där vid flera tillfällen under 1900-talet gjorts fynd av människoben vid markarbeten och plöjning. Arkeologiska undersökningar inom ramen för Styresholmsprojektet har visat att den rombiska figuren markerar en tidigkristen kyrkogård (Grundberg 2005a, s. 276ff). Vid undersökningarna av kyrkogårdsytan påträffades i dess västra del också boplatsslämnings i form av stolphål, väggrännor och hårdgropar från yngre järnålder och ned i folkvandringstid. Det är det första exemplet på en plats i Mellannorrland med en så lång boplatsskontinuitet som, med en eventuell lucka under vendeltid, har fortsatt in i yngre vikingatid och äldre medeltid med anläggandet av en kristen begravningsplats och en eventuell gårdskyrka (Grundberg 2005b, s. 151ff).

Björneds by, med sitt strategiska läge på en ö och senare halvö, har tolkats som en mycket viktig och central plats i kristnandet av Ådalen

och frågan är om den är unik eller om det funnits flera sådana platser i Ångermanlands yngre järnåldersbygder?

Hola by

Hola by är belägen norr om Torsåkers kyrka, vid foten av Vårdkasberget och har åker- och ängskiftena liggande på den höjdrygg som sluttar svagt mot öster och som under äldre järnålder utgjort gammal älvbotten. Äldsta beläggen är från 1535 (Holl) och 1546 (Holand). Enligt Bucht betyder Hola troligen 'liten höjd eller kulle' och de gamla gårdarna i byn ligger på eller vid en kulle, strax nedanför ett berg (Bucht 1965, s. 59).

Hola by är ett gott exempel på de systematiska åkerutvidgningar som ägde rum från slutet av 1700-talet och under hela 1800-talet och som bildade dagens fullåkerslandskap. Hola by utmärker sig också vad gäller både storskiftets och laga skiftets kartor genom förekomsten av många avvikande ägofigurer (impediment), markerade i färg, varav de flesta med största sannolikhet markerade impediment med gravhögar. Dessa var belägna i åker- och ängsmark på den svaga höjdrygg som under yngre järnålder genom landhöjningen hade landats till en utskjutande udde i Ångermanälven.

En möjlighet är att byn kan ha fått sitt namn av de många större och mindre gravhögar som en gång legat på rad ned mot älven. I beskrivningarna till skifteskartorna beskrivs också visa tegar som "Högtegarne" (Wallander 2005, s. 235ff).

Storskifteskartan över Hola by är upprättad 1768–1774 av Erik Calwagen och Johan Thandbergson (fig. 5–6). Åkerlanden har sifferbeteckningarna 1–9. En av dem (nr 4 på C) benämnes "Högtegarne, miulna jord, med fin vit sandmiulna botn". I östra delen av kartbilden framträder fem ljusa mer eller mindre regelbundna ytor på rad intill byvägarna samt tre runda cirklar som jag tolkar som impediment och som med största sannolikhet hyst gravar. De har dock inga beteckningar i kartbeskrivningen. Lagaskifteskartan upprättades 1834 av Jonas Borgström (fig. 7–8). Sex fyrsidiga impediment som är belägna i rad från väggörset mot nordost har markerats med avvikande rosa färg. Ytterligare tre större rosafärgade impediment finns i

Fig. 5. Storskifteskarta över Hola by upprättad av Erik Calwagen och Johan Tandbergson 1774 (LMS X63-13:1). – Map for the Great Partition of the village of Hola established in 1774 by Erik Calwagen and Johan Tandbergson.

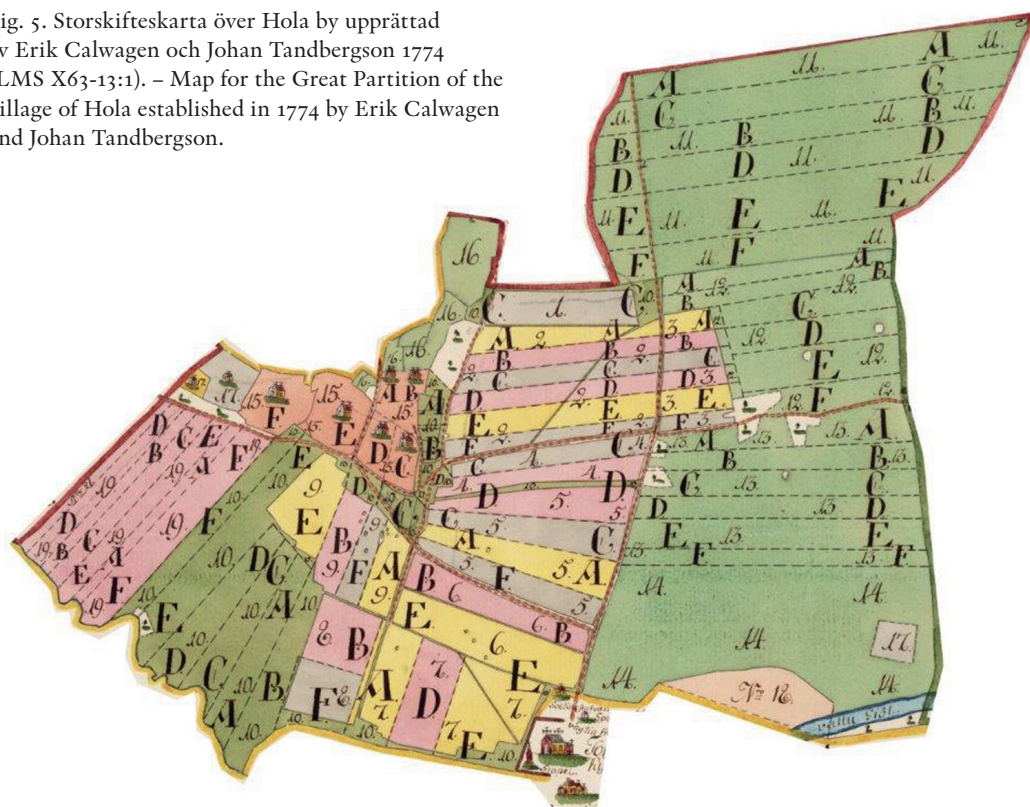


Fig. 6. Storskifteskarta över Hola by. Rektifierad av Riksantikvarieämbetet 2000. – Map for the Great Partition of the village of Hola, rectified by the National Heritage Board.

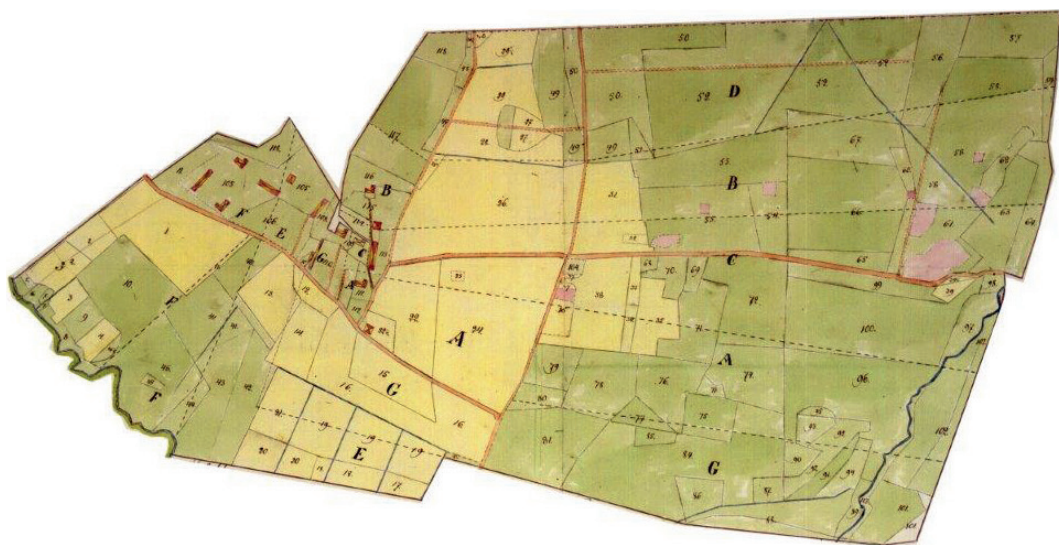


Fig. 7. Lagaskifteskarta över Høla by upprättad av Jonas Borgström 1834 (LMS X63-13:4). – Map for the Statutory Partition of the village of Høla established in 1834 by Jonas Bergström.

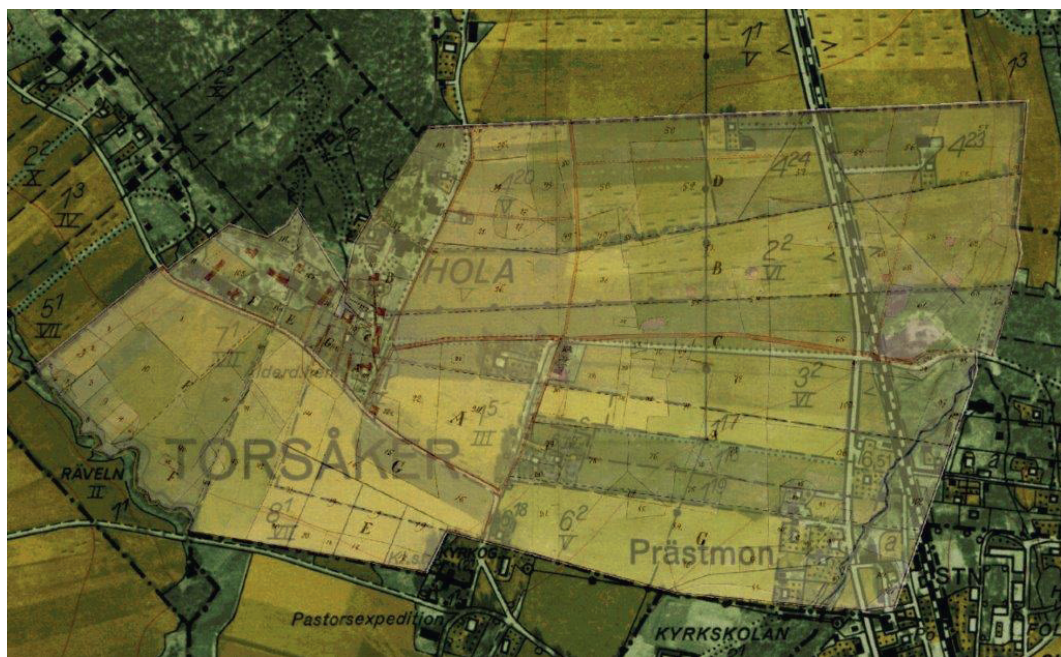


Fig. 8. Lagaskifteskarta över Høla by. Rektifierad av Riksantikvarieämbetet 2000. – Map for the Statutory Partition of Høla, rectified by the National Heritage Board.

östra delen av inägomarken. Nr 37 (rosa kvadratisk markering) anges som Åker "emot högarne". Nr 38 anges som "Åker nedan högarna" (öster om nord-sydliga vägen mitt genom byns ägor, egen anm.). Nr 104 anges som "Äng, Högen vid Ävägen" (vid Tingshusets ladugård, i vägkorset, egen anm.). Fem av impedimentmarkeringarna kan återfinnas på såväl stor- som lagaskifteskartan.

Ekdahl registrerar sammanlagt 14 högar, varav tre storhögar (kungshögar), på åkerplanet ned mot älven. De första åtta ligger i en rät linje. Ifrån de fyra sista högarna, som till större delen är förstörda, har flera bronsföremål tillvaratagits, såsom ett svärd och en fibula. I Ekdahls rapport medföljde en fibula (Ekdahls samling vol. 18). Sidenbladhs uppgav att en hög (storhög på cirka 20 m i diam., egen anm.) fanns öster om byn. Drygt 120 m nordost om denna plats fanns nio högar i rad samt spår av flera borttagna högar. Den längst i öster bevarade högen var enligt Sidenbladhs måttuppgifter också en storhög. I detta område, på det s.k. öskiftet hade samtliga högar utplånats under de senaste 15–20 åren när Stattin besökte platsen. Skelettdelar av människa hade påträffats i åkrarna och vid den pågående täktverksamheten. Vid den gamla tingshusgården fanns tidigare, på den plats där en ladugård uppförts 1931, en gravhög som nu är helt spolierad. Ladugården ersatte en äldre byggnad från 1890-talet där det enligt traditionen fanns oknytt, som satts i samband med den gravhög som legat på platsen (Stattin 1955, s. 74).

Vid Raä:s revideringsinventering 1989 kunde endast resten av en hög på cirka åtta m i diam. registreras i kanten av täkten på fastigheten Hola 3:2 (Torsåker 68:1) samt ett par s.k. *crop marks* av troliga gravbottnar (12 respektive 15 x 20 m stora) i åkern norr om täkten och öster om järnvägen (Torsåker 67:1). Gravbottnarna hade året innan upptäckts som ljusa runda fläckar vid en flygfotodokumentation som genomförts i Styresholmsprojektets regi. Dessa ligger på närmare 11 m.ö.h. och kan således inte vara stort äldre än från vikingatid. På båda sidor om de misstänkta rundformiga gravbottnarna finns ett halvrunt utskott (Wallander 2005, s. 209f).

Hämra by

Hämra by är belägen i norra delen av socknen, vid östra foten av Karberget. Äldsta belägg är från 1535 (Hambre). Namnet är sammansatt där första ledet kommer från ordet 'hammar' och hänvisar till det berg- eller stenparti som går ned i en åker. Vilken terrängbildning som avses är dock oklart. Namnets efterled är ett s.k. vinnamn som är fornsvenska för naturäng eller betesmark. Hämra skulle då betyda 'ängen vid berget' (Bucht 1965, s. 59f).

Storskifteskartan över Hämra by upprättades 1760–1761 av Lundström (fig. 9–10). Söder om bykärnan, inom äga nr 3, finns 13 runda små markeringar och öster om dessa två större områden (gråfärgade impediment), den ena benämnd "Store backe" (med en rund markering intill), den andra "Oduglig Backe". I östra delen av kartan finns ett stort område (oskiftat grått impediment) benämnt "Högarna oduglige" och längst i öster "Oduglige Land". Laga skifteskartan upprättades 1840 av Moritz. På kartan finns ett 20-tal rösemarkeringar som kan indikera platser för gravar och/eller odlingsrösen. Dessa ligger i

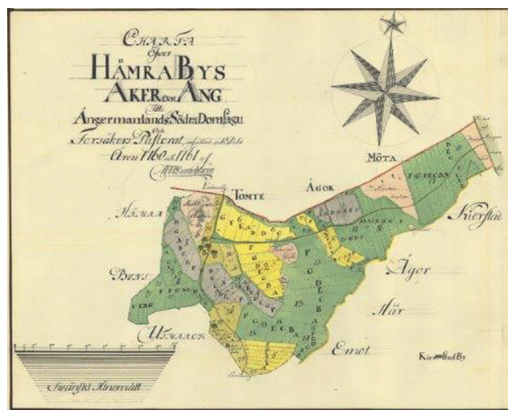
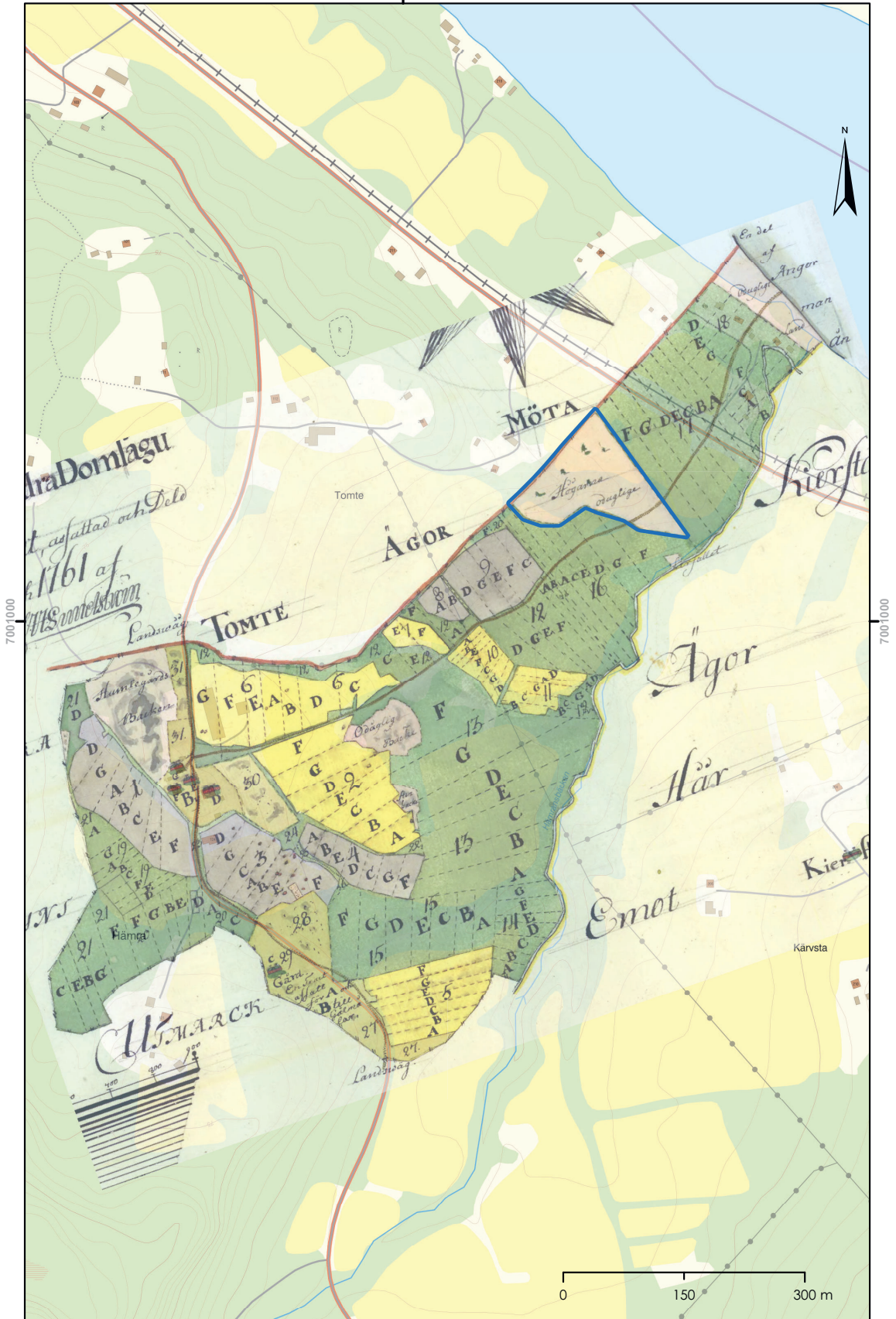


Fig. 9. Storskifteskarta över Hämra by upprättad av Mauritz Hakvin Lundström 1761 (LMS X63-16:2). – Map for the Great Partition of the village of Hämra established in 1761 by Mauritz Hakvin Lundström.



←

Fig. 10. Storskifteskarta över Hämra by.
 Rektifierad av Anna Kristensson 2023.
 – Map for the Great Partition of the village
 of Hämra rectified by Anna Kristensson.

samma område som de 13 rösemarkeringarna på storskifteskartan. På lagaskifteskartan finns även ett rosafärgat område, benämnt "Samfällt". Detta ligger på samma plats som impedimentet med texten "Högarna oduglige" på storskifteskartan.

Ekdahl anger att det på gränsen mellan Hämra och Tomte finns en grupp med sex högar (avskrift ur volym 18). Av dessa är två, av måttuppgifterna att döma, stora långhögar, varav en är skadad. På Hämrasidan av gränsen ligger ytterligare 11 högar, varav två också är stora långhögar med kungshögsmått. Den sist beskrivna, nr 27, ligger väster om byn och är utgrävd till en tjärdal med fynd av en fibula och som var förstörd. På Tomtesidan registrerade Ekdahl tio högar. Sidenbladsh uppger att tre högar låg i fortsättning med högarna från Tomte. Därintill spår av flera utplattade högar. Även Olsson angav att högar har funnits på platsen. Stattin uppger att en gravhög, belägen invid Hämrabäcken på hemman nr 5, ca 100 m öster om gamla landsvägen, förstördes vid mitten av 1800-talet.

I fornminnesinventeringen finns sedan tidigare inga säkra bevarade gravar registrerade, förutom en högläkande bildning, Torsåker nr 27:1. Vid en fältkontroll av området benämnt "Högarna oduglige" kunde konstateras att där finns en gammal grustäkt. I kanten av den ligger flera gravhögar, varav alla skadats mer eller mindre av täktverksamheten. Nere i täkten finns möjligen rester av ytterligare en hög. Vid besiktning sommaren 2023 kunde länsstyrelsen göra en ny bedömning av Torsåker 27:1 då den registrerades som storhög, ca 20 m i diam., men kraftigt skadad. Ytterligare två säkra högar (4312 och 4313) registrerades (varav den senare var tämligen välbevarad och ca 11 m i diam.) samt ytterligare en möjlig gravhög (4311).

Kärvsta by

Kärvsta by är belägen vid nordvästra foten av Kärvstaberget i den dalgång som bildats mellan Kärvstaberget och Karberget. De äldsta belägen är från 1546 (Kirckiestad), 1641 (Kiärstad) och 1723 (Kierfsta). I 1546–1555 års jordebok betecknas Kärvsta som en utjord eller ödeby. Namnet synes enligt Bucht vara från fornsvenskans *Kirkiustaper*, en plats där en kyrka är byggd eller ska byggas. Enligt en tradition, som är mycket osäker, ska en kyrka ha stått i byn (Bucht 1965, s. 60). Nils Blomkvist förklarar namnet Kyrkestad med att Kärvsta tidigare varit kyrkojord medan Bertil Nilsson hävdar att namnet Kyrkestad inte har något kyrkligt sammanhang alls (Grundberg 2005, s. 305ff).

Storskifteskartan är upprättad 1760 av Ivan Holmberg (fig. 11–12). På kartan finns i ängsmarken, väster om byn, fem runda markeringar, sannolikt gravar, på rad, på skiftena nr 2 och 4 inom ett större område och avgränsade med en prickad linje. Området är utmärkt med bokstaven b och den nordligaste graven är utmärkt med ett i. Strax sydost om, i kanten till åkerområdet, finns en rektangulär markering, på gränsen mellan 2 och 4, markerad med ett i. Norr om byn finns ytterligare tre gravmarkeringar med ett i, i åkermarken (en rektangulär, en rund och en rombisk) på rad, på skiftena 1 och 3. Sydost om dessa på nr 6 och i kanten mot utmarken finns möjligen en halvrund gravmarkering, också den med ett i. I beskrivningen till kartan står inget om gravhögar förutom att "i" betyder "några sandhögar" som ifrån delningen undantas och att bokstaven "b" markerar "skarpt land som icke gifver gräs utan plöjning och giödning". På lagaskifteskartan, som är upprättad 1864 av Colleen, finns ett stort antal anomalier, som i vissa fall skulle kunna ha hyst gravar.

Ekdahl anger att det väster om byn finns två lika stora högar, varav en var fragmentarisk. Mellan och omkring dessa ska tidigare ha funnits 10–15 mindre högar, av vilka inga tecken fanns kvar. Invid byn fanns ytterligare tre högar, förstörda och knappt märkbara. De två högarna som låg väster om byn var att döma av Ekdahls måttuppgifter storhögar. Sidenbladsh har inga uppgifter om högar eller andra fornlämningar. Olsson nämner inte heller något om



Fig. 11. Storskifteskarta över Kärvsta by upprättad av Joan Holmberg 1760 (LMS X63-18:1). – Map for the Great Partition of the village of Kärvsta established in 1760 by J. Holmberg.

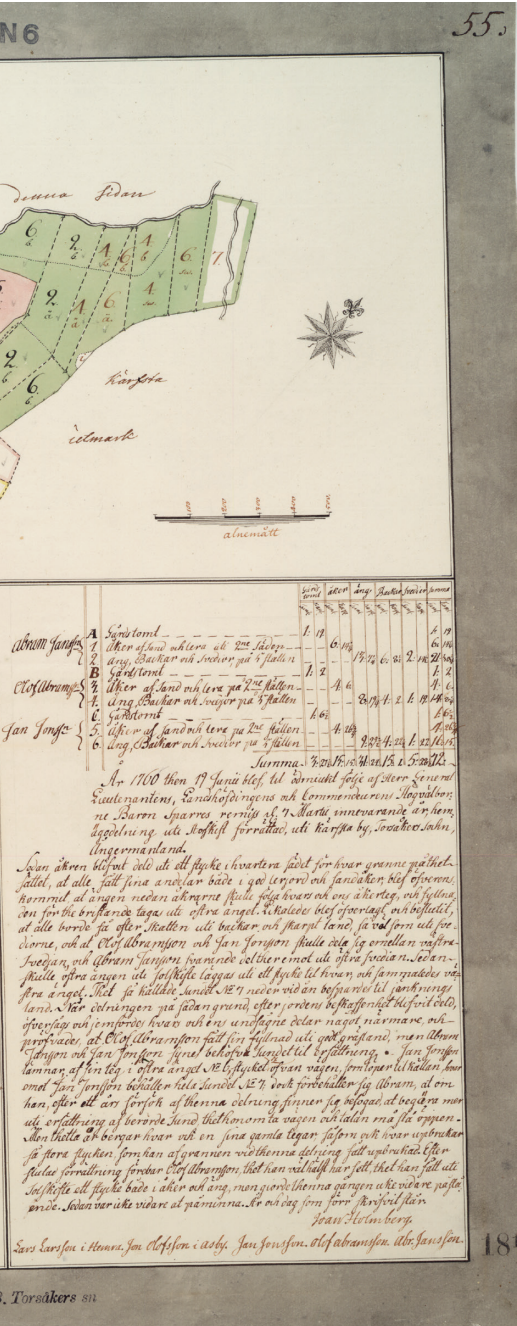
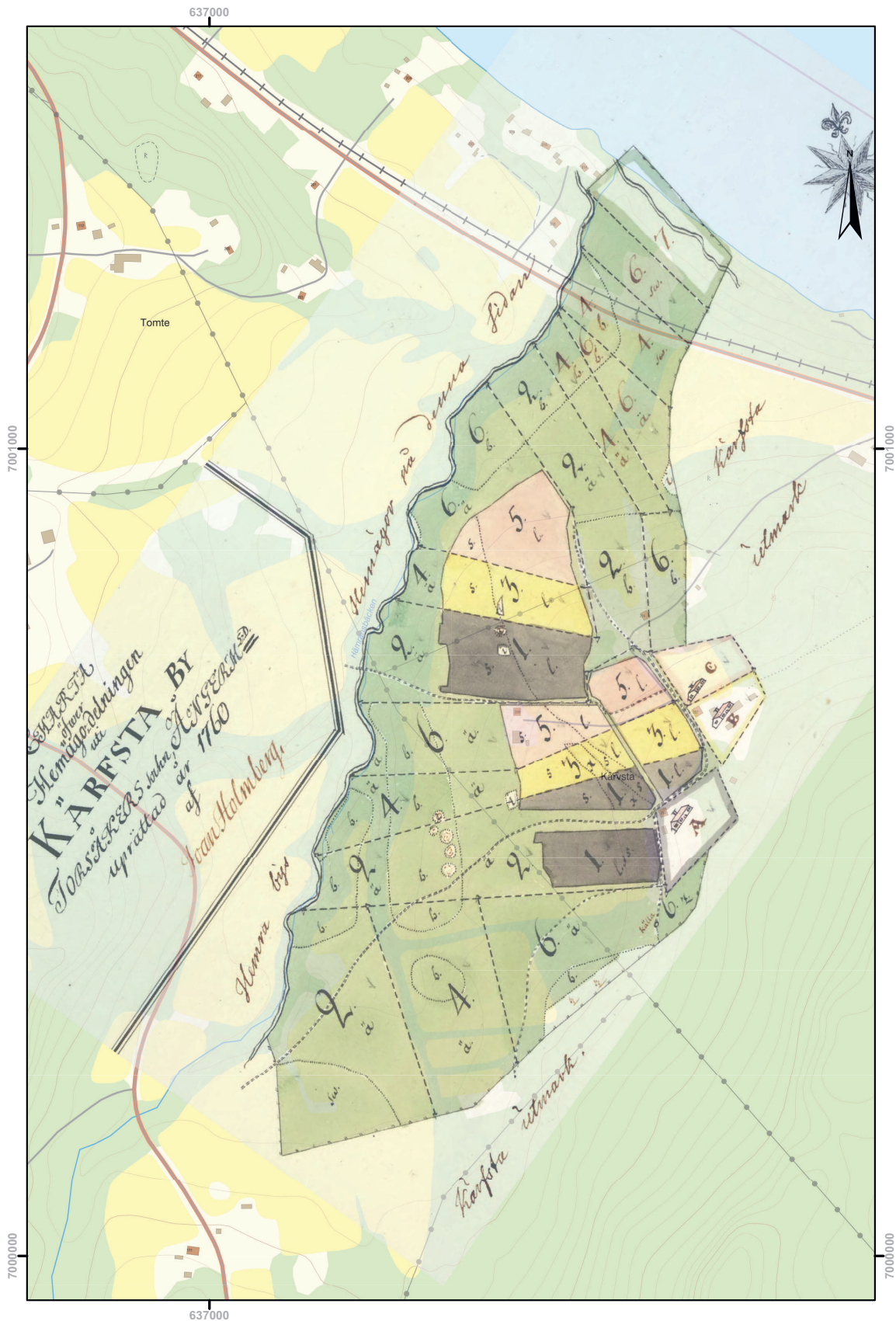


Fig. 12. Storskifteskarta över Kärvsta by 1760. Rektifierad av Anna Kristensson 2022–2023. – Map for the Great Partition of the village of Kärvsta, rectified by Anna Kristensson.



högar. Stattin skriver att en tydlig gravhög fanns bevarad på hemmansägare Gottfrid Skoglunds skogsmark, ett 50-tal meter norr om byvägen, från dennes gård fram till landsvägen. Högen var åtta meter i diameter och nära en meter hög. Den var plundringsgrävd och den inne i högen lagda stensättningen var blottlagd. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering har registrerat en hög i skogsmarken på fastigheten Kärvsta 2:4 som Torsåker 96:1, Hög, 8 m i diam. och 1,2 m hög.

Sammanfattning och slutsatser

Fyra byar i Torsåkers socken, Ångermanland, som, utifrån äldre inventeringar och historiskt kartmaterial, sammantaget bedömdes ha de bästa förutsättningarna att studera och analysera, har använts i denna jämförande studie.

Björneds by har inte, som t.ex. de lägre liggande byarna, blivit utsatt för en systematisk jakt på ny åkermark, varvid alla impediment med gravhögar tagits bort och återanvänts till jordförbättring. Trots detta har flertalet av de ursprungliga 15-talet gravhögar försvunnit och nu återstår endast två helt eller delvis bevarade högar. Den mest intressanta iakttagelsen på lagaskifteskartan är ättelhögsmarkeringen nr 297 som inte kan ha haft någon gravhög inom den trapetsoida ytan, utan bevarat minnet av en tidigkristen kyrkogård/begravningsplats. Där emot har det säkert funnits minst två, kanske tre gravhögar i dess omedelbara närhet, varav en fortfarande ligger kvar, strax norr om begravningsplatsen. Platsen utgör ett bra exempel på platskontinuitet där kristna begravningar och kanske till och med en gårdskyrka förlagts till samma plats som där den förhistoriska kulten hade utövats.

Ekdahl berättar i sin inventering att bonden Jan Jansson vid en nybyggnad på sin gård år 1760 borttog en hög på 35 meter i diameter varvid flera högstatusföremål påträffats (bentärningar och en köttgaffel) bland de brända benen och askan, som dels tyder på att en storman blivit kremerad och begravd där, dels att graven kan ha varit från mellersta järnåldern. Den andra intressanta platsen i Björned är den med en gravgrupp om tre gravhögar på rad, belägna på en avsats i en mot öster sluttande åker, väster om landsväg

och järnväg i utkanten av Björneds inägomark (nr 367, 376 och 380 på lagaskifteskartan). Dessa tre högar finns redan med på storskifteskartan från 1765. År 1937 hade en av högarna, som redan då var överplöjda, skadats, varvid fynd av människoben och hästben påträffades.

Såväl Ekdahls (14) som Sidenbladhs (10) uppgifter om ett stort antal högar på rad (med tre kungshögar respektive två storhögar) på åkerplanet från Hola by ned mot älven, verkar stämma rätt väl med storskifteskartans fem ljusa, större impedimentsmarkeringar och tre runda mindre markeringar. På lagaskifteskartan finns från väggkorset mot nordost sex kvadratiska eller rektangulära rosa impedimentmarkeringar på rad. Benämningarna "Högen", åker "emot högarne", "åker nedan högarna" på lagaskifteskartan och "Hötegarne" på storskifteskartan (där tingshuset nu ligger), bekräftar förekomst av gravhögar i området. Hösten 2023 genomförde Societas Archaeologica Upsaliensis (SAU) en arkeologisk utredning och en förundersökning inför en planerad ny ersättningsväg längs med och öster om järnvägen. I området för *crop marksen*, och nära ett av de kvadratiska rosa impedimenten, påträffades rester av en hög med kantränna (7,5–8 m i diameter) innehållande en brandgrav, som kunde dateras till 900-talet (Lindkvist 2024). Spridda fynd av enkelkam, skifferbryne och eldslagningssten. Den särskilda undersökningen utfördes året därpå och var av begränsad omfattning. Resultatet av denna förändrade inte de tidigare slutsatserna (Lindkvist 2024 och 2025). Holagravfältet med ursprungligen minst ett tiotal högar varav flera storhögar och kungshögar vittnar om att här legat en mycket rik bebyggelse under yngre järnålder. Påträffade gravfynd av högeståndskaraktär från Ekdahls fyra sista högar på åkerplanet i form av svärd, fibula och "mässingssaker" stärker denna bild. Närheten till Hovsplatsen gör det troligt att denna var en förmodad kultplats och att järnåldersbebyggelsen bör ha legat i närheten av gravarna längs den gamla strandlinjen. Den nyligen påträffade gravhögen med kantränna visar dels att kremering fortfarande användes under senare delen av vikingatiden, dels att det kan finnas gravlämningar kvar, bevarade under

plogdjupet, på de platser som på skifteskartorna är markerade som impediment.

I Hämra by fanns inga säkra fornlämningar registrerade efter Riksantikvarieämbetets revideringsinventering. Vid användandet av de äldre inventeringarna kunde konstateras att Ekdahl sett och registrerat en grupp på 17 högar på gränsen till Tomte by. Gravfältet fortsatte in i Tomte by på Ekdahls tid. Av högarna på Hämrasidan utgjordes två av långhögar/kungshögar och två av storhögar. På ett större impediment, som på storskifteskartan kallas "Oduglige Backe", kunde vid fältbesiktning år 2023 iakttas ett par höglignande lämningar och i ett område som på samma karta kallas "Högarna oduglige" kunde vid samma tillfälle 3–4 gravhögar eller lämningar av gravhögar registreras, som inte förut var kända, varav en är en storhög. Tre är skadade av grustäkt och endast rester av dessa finns kvar. En av de största högarna är välbevarad och ca 12 m i diameter och ca 1,5 m hög och har en delvis synlig kantkedja. Grustäkten ligger söder om gränsen mellan Hämra och Tomte byar och de nyupptäckta gravhögarna kan vara några av dem som Ekdahl observerade på 1830-talet.

Långhögen är en mycket ovanlig gravform i Västernorrland. Endast tre är upptagna i fornlämningsregistret och alla är belägna i Njurunda socken, Medelpad. Om Ekdahls bedömning är riktig vore det av stort intresse att genom markundersökningar söka avgöra om detta stämmer.

Det är storskifteskartan över Kärvsta by från 1760 som innehåller de mest intressanta uppgifterna om sannolika gravar i form av fem runda punktmarkerade ringar i rad i ängsmarken väster om byn samt en rektangulär markering i ängen närmast byns åkermark. Nordväst om byn finns i åkermarken ytterligare tre olikformade markeringsringar, som sannolikt också markerar gravar/gravhögar samt möjligen en ensamliggande hög på gränsen mellan ängs- och utmark. Ekdahl har registrerat två storhögar väster om byn och mellan dessa ska det ha funnits 10–15 mindre högar, av vilka det då inte fanns några rester bevarade. Sidenbladsh har inga uppgifter om bevarade gravhögar. Intressant är att de tioalet registrerade gravhögsmarkeringarna på storskifteskartan 1760 har reducerats till två mätbara

storhögar på 1830-talet och uppgifter om ytterligare 10–15 mindre högar.

En viktig slutsats av denna studie är att det är fullt möjligt att spåra tidigare borttagna gravhögar genom att jämföra uppgifterna från de av varandra oberoende källorna, dels i de gamla inventeringarna (Ekdahl och Sidenbladsh), dels på stor- och lagaskifteskartorna, för att på detta sätt söka rekonstruera en förhistorisk gravhögsbygd. I två av byarna har läget för ett tidigare gravfält kunnat beläggas (Höla och Kärvsta) och i två av byarna (Björned och Hämra) plats för respektive bevarade lämningar av en gravgrupp. I samtliga studerade byar har det dessutom funnits storhögar och i Höla och Björned till och med kungshögar, vilka skulle kunna stärka hypotesen att stormansgårdar funnits där. Intressant att notera är också det faktum att i ett av Peter Perssons högstatusområden, Torsåker/Styrnäs, redan vid Ekdahls inventering på 1830-talet fanns indikationer på en centralbygd, genom de extremt många storhögarna i Torsåkers socken.

Tack

Tack till projektet "Digitala historiska kartor" vid Riksantikvarieämbetet för hjälp med rektifieringen av Höla bys kartor samt ett stort tack till antikvarie Anna Kristensson, Jönköping, för hjälp med att rektifiera övriga kartor i denna studie.

Referenser

Litteratur

- Arndt, E. M., 1807–1808. *Resa genom Sverige år 1804*. Karlstad.
- Bucht, T., 1965. *Ortnamnen i Västernorrlands län*, del II. Lund.
- Baudou, E., 1986. Ortnamn och nordliga kulturprovinser under järnålder och medeltid. *Tre kulturer: Medlemsbok för Johan Nordlandersällskapet*, nr 3. Umeå.
- 1992. *Norrlands forntid: Ett historiskt perspektiv*. Höganäs.
- George, O., 2009. Guldålder i Para: Ett folkvandringstida gravfält vid Ångermanälven. *Arkeologi i Norr* 11:23–52.
- Grundberg, L., 2005a. Torsåker, Björned och kyrkorna: Möten mellan hednisk och kristen kult. *Stora Ådalen: Kulturmiljön och dess glömda förflutna: Styresholmsprojektet – en monografi*. Boström, G., Grundberg, L. & Puktörne, T. (red.). Härnösand.

- 2005b. Ådalsbygd blir till. En järnåldersbygd vid Ångermanälven. *Stora Ådalen: Kulturmiljön och dess glömda förflutna: Styresholmsprojektet – en monografi*. Boström, G., Grundberg, L. & Puktörne, T. (red.). Härnösand.
- Eliasson, L., Forsberg, L., George, O., Jonsson, R. & Öberg, C., 1997. *Lappnäset. Arkeologisk undersökning på Lappnäset, Raä nr 5–6, Nora sn, Ångermanland*. Länsmuseet Västernorrland, rapport 1997:1.
- Hallström, G., 1929. N. J. Ekdahls norrländska resor och samlingar 1827–1830. *Arkiv för norrländsk hembygdsvetenskap* 1928–1929. Härnösand.
- Hülphers, A. A., 1780. *Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland*. Fjerde samlingen om Ångermanland. Västerås.
- Högberg, O., 1896. *Från Torsåkersbygdens förtider, efter föreläsning på stället*. Härnösand.
- Lindkvist, A., 2024. *Hög och högar i Hola: Arkeologisk förundersökning och utredning*. Societas Archaeologica Upsaliensis, rapport 2024:2. Uppsala.
- 2025. *En bortodlad hög i Hola. Arkeologisk undersökning*. Societas Archaeologica Upsaliensis, rapport 2025:1. Uppsala.
- Lindqvist, A.-K. & Ramqvist, P. H., 2020. *Arkeologiska undersökningar av den förromerska boplatsen i Gene, Raä 59:1 i Själevads socken, Ångermanland*. UMARK 69. Umeå.
- Olsson, E., 1914. Översikt av de fasta fornlämningarna i Ångermanland. *Fornvännen* 9:49–80.
- Persson, P., 2009. Centralorter i Västernorrland under järnåldern. *Arkeologi i Norr* 11:53–92.
- Ramqvist, P. H., 1983. Gene: On the origin, function and development of sedentary Iron Age settlement in Northern Sweden. *Archaeology and Environment*. Umeå.
- 1995. Resources, Population and Power in the Migration Period. An Analysis of the Archaeological Remains in Central Norrland. *Archaeology East and West of the Baltic*. Stockholm.
- 1998. *Arnäsbacken: En gård från yngre järnålder och medeltid*. Umeå.
- 2001. Utbytessystem under första årtusendet e.Kr. Idéer utgående från tre mellannorrländska älvar. *Fornvännen* 96:1–21.
- Selinge, K.-G., 1977. Järnålderns bondekultur i Västernorrland. *Västernorrlands förhistoria*. Baudou, E. (red.). Stockholm.
- Sidenbladh, K., 1869. *Fornlemningar i Norrland 1: Öfversigt af Ångermanlands fasta fornlämningar*. Stockholm.
- Stattin, J., 1935. Torsåkersbygdens fornminnesmärken. Artikelserie i *Västernorrlands Allehanda* 1935. Örnsköldsvik.
- 1955. Fasta fornminnesmärken. *Torsåkers minneskrift*. Sollefteå.
- Wallander, A., 2005. ”Höven och Hola har den bästa jola” – om en försvunnen storhögsbygd i Ångermanland. *Stora Ådalen: Kulturmiljön och dess glömda förflutna: Styresholmsprojektet – en monografi*. Boström, G., Grundberg, L. & Puktörne, T. (red.). Härnösand.
- Wallin, J.-E., 1994. Den fasta jordbruksnäringens utveckling i Ångermanälvens nedre dalgång under järnålder och medeltid – en paleoekologisk undersökning. *Järnålder i Mittnorden: Ett symposium kring nya arkeologiska och ekologiska forskningsrön*. Vasa.

Otryckta källor

- Wallander, A., 2021. Rektifierade skifteskartor som källor till kunskap om det äldre kulturlandskapet och dess fornlämningar. Rapport.

Arkiv

- Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm (ATA).
N. J. Ekdahls samlingar.
Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)
Björneds by, storskifteskarta av Mauritz Hakvin Lundström 1765, akt LMS X63-3:1.
Hola by, storskifteskarta av Erik Calwage och Johan Thandbergson 1774, akt LMS X63-13:1.
Hola by, lagaskifteskarta av Jonas Borgström 1834, akt LMS X63-13:4.
Hämra by, storskifteskarta av Mauritz Hakvin Lundström 1761, akt LMS X63-16:2.
Kärvsta by, storskifteskarta av Joan Holmberg 1760, akt LMS X63-18:1.

Summary

The parish of Torsåker in the province of Ångermanland and in the region of Ådalen, close to the river of Ångermanälven, is one of the parishes that during the 18th and 19th centuries was hardest affected by the large-scale cultivation. Most of the prehistoric grave mounds (about 70%) were taken away and the earth content was used as soil improvement.

The purpose of my work has been to try to reconstruct the prehistoric landscape before the large land reforms, with the use of other sources such as old inventories and historical maps. Four villages (Björned, Hola, Hämra and Kärvsta) have been studied following indications that they offered the best conditions to undertake these reconstructions.

In the village of Björned it has been possible to identify, among other things, a king's mound, which was situated close to an early Christian graveyard, which was one of ten marked "Ättehögar" on the map for the Great Partition (*storskifte*).

The written sources and the old land reform maps indicate that many mounds from the late Iron Age, among them three king's mounds, on the arable and pasture land of Hola, were situated on a row on a little height running from the village to the banks of Ångermanälven. All the mounds were successively taken away during the late 18th and the whole of the 19th century. Just

a handful of mounds were left at the beginning of the 20th century. There are indications that remains of the mounds are still there under the soil. During a small archaeological excavation in 2024 and 2025 the archaeologists found the remains of a small mound dated to the middle of the Viking Age in the eastern part of the area.

In the village of Hämra there were no known or registered mounds or graves, in spite of the older records from Ekdahl of a large number of mounds on both sides of the border between Hämra and the village of Tomte. My studies of the historical maps indicated that there could be or could have been several mounds on a large area of unproductive land called "Högarna oduglige" (the unusable mounds). On a field visit in 2024 I found several more or less preserved mounds, among them a large example, all of which are now registered.

From the village of Kärvsta there are older records of five mounds, among them two large mounds and on the map for the Great Partition there are, among several other mounds, five distinct marks of mounds forming a grave field west of the village. No mounds are left today in the arable land, but it is very possible that there still are remains of the burials under the soil, which can give us new knowledge about life and death during the Iron Age.